

MILLIY VA MADANIY KOMPONENTLARNING AVTOMATLASHTIRILGAN TARJIMADAGI IFODALANISHI

Yusupova Yulduz Yunus qizi

UzDJTU, Tarjimonlik fakulteti 1-kurs talabasi,

yulduzyusupova494@gmail.com

Ilmiy rahbari:

Abdulxakova Dilafrō'z Shamsiddinovna

Tayanch doktoranti,

O'zbekiston Davlat Jahon Tillari Universiteti

Toshkent, O'zbekiston

abdulxakovadilafroz@gmail.com

ORCID ID: 0009-0006-0237-6193

Annotatsiya: Ushbu maqolada milliy va madaniy komponentlarning avtomatlashtirilgan tarjima jarayonidagi ifodalanishi tahlil qilinadi. Asosiy e'tibor madaniy kontekstda murakkablik tug'diradigan ibora va tushunchalarning tarjima sifatiga qaratilgan. Shuningdek, mashina tarjimasi vositalarining bu boradagi imkoniyatlari va cheklovlari misollar asosida ko'rib chiqiladi. Maqola madaniyatlararo muloqotda aniqlik va mazmuniy moslikni ta'minlashda avtomatlashtirilgan tarjima tizimlarining o'rni haqida xulosa beradi.

Kalit so'zlar: tarjima, iboralar, madaniyatlararo muloqot, tarjima sifati, avtomatlashtirilgan tarjima, ekvivalentlik.

Abstract: This article analyzes the expression of national and cultural components in the automated translation process. The main focus is on the translation quality of phrases and concepts that create complexity in a cultural context. Additionally, the capabilities and limitations of machine translation tools in this regard are discussed with examples. The article concludes with the role of automated translation systems in ensuring clarity and semantic correspondence in intercultural communication.

Keywords: Translation, phrases, intercultural communication, translation quality, automated translation, equivalence.

Аннотация: В данной статье анализируется выражение национальных и культурных компонентов в процессе автоматизированного перевода. Основное внимание уделено качеству перевода фраз и понятий, создающих сложности в культурном контексте. Также рассматриваются возможности и ограничения инструментов машинного перевода на примерах. Статья делает вывод о роли автоматизированных систем перевода в обеспечении ясности и с емантической соответствия в межкультурной коммуникации.

Ключевые слова: Перевод, фразы, межкультурная коммуникация, качество перевода, автоматизированный перевод, эквивалентность.

Tarjima — bu faqat tilshunoslik emas, balki madaniyatlararo muloqot vositasidir. Har bir xalq oʻz madaniyati, urf-odati, tarixiy tajribasi orqali shakllangan milliy va madaniy komponentlarga ega. Bunday elementlarning tarjimasi nafaqat til, balki kontekst, madaniy tafakkur va ijtimoiy tafovutlarni ham eʼtiborga olgan holda amalga oshirilishi lozim. Bugungi kunda avtomatlashtirilgan tarjima tizimlari, xususan, Google Translate, DeepL, Yandex Translate kabi vositalar tez-tez ishlatiladi. Biroq bu tizimlar baʼzan milliy va madaniy komponentlarni toʻliq yoki aniq ifodalay olmaydi.

Mavjud sun'iy intellektga asoslangan tarjima modellari samaradorlikni birinchi o'ringa qo'yadi, lekin ko'pincha madaniy nuanslarni, idiomatik iboralarni va tarixiy ahamiyatga ega emas, bu lingvistik xilma-xillikni chetga surib qo'yadigan tarjimalarga olib keladi. Ushbu muammolarni hal qilish uchun biz kam ta'minlangan til jamoalarida madaniy moslashuvchan tarjima uchun mo'ljallangan ko'p agentli AI ramkasini taklif qilamiz. Bizning yondashuvimiz tarjima, talqin qilish, tarkibni sintez qilish va noto'g'ri baholash uchun ixtisoslashgan agentlardan foydalanadi, bu lingvistik aniqlik va madaniy ahamiyatga ega bo'lishini ta'minlaydi. Ekipaj va LangChain(AI sohasida ishlatiladigan Phyton kutubxonasi) yordamida bizning tizimimiz kontekstual sodiqlikni kuchaytiradi va tashqi tekshirish orqali noaniqliklarni kamaytiradi. Qiyosiy tahlil shuni ko'rsatadiki, bizning doiramiz GPT-4o (Izoh: **Generative pre-trained Transformer**) dan ustun bo'lib, kontekstga boy va madaniy jihatdan ko'milgan tarjimalarni ishlab chiqaradi, bu mahalliy, mintaqaviy va kam resursli tillar uchun muhim yutuqdir. Ushbu tadqiqot ko'p agentli sun'iy intellektning adolatli, barqaror va madaniy jihatdan sezgir NLP (Izoh: *Natural Language Processing-bu kompyuterlar odamlar tilini (yoki yozuvini) tushunishi va qayta ishlashi uchun yaratilgan texnologiya*) texnologiyalarini rivojlantirishda, AI (Izoh: *Artificial intelligence* ya'ni *sun'iy intellekt*) boshqaruvi, madaniy NLP va kam ta'minlangan jamoalar uchun til modellarining barqaror NLP(*Natural Language Processing*) ustunlariga mos kelish imkoniyatlarini ta'kidlaydi. Bundan tashqari, "olimlar mashina tarjimasining madaniy transferga ta'sirini o'rganib, ayniqsa, badiiy matnlarda madaniy elementlarning tarjimasida yuzaga keladigan muammolarni tahlil qilgan. Ular GPT-4 kabi ilg'or modellarni sinovdan o'tkazib, madaniy elementlarning to'g'ri tarjima qilinishini baholashgan". [J.E. Washington, 2023]

"Tadqiqotchilar madaniy o'ziga xoslikni saqlab qolish uchun kontekstga mos tarjima qiluvchi ko'p agentli sun'iy intellekt tizimini taklif qilishgan. Ular til xilma-xilligini saqlash va madaniy sezgirlikni oshirishga qaratilgan yondashuvni ishlab chiqqanlar. Bizning yondashuvimiz tarjima, talqin, mazmunni sintez qilish va tarafkashlikni baholash bo'yicha maxsus agentlardan foydalanadi, bu esa tilning

aniqligi va madaniy moslikni saqlab qolishni ta'minlaydi" deb takidlab o'tadi Ahmed Anik, M.Rahman, A. T, Ahsan [A. Anik and et al.,(2025)]. A.Madvaliyev tarjimaning mohiyatini quyidagicha tasniflaydi; *"Tarjima –bu ikki tilda emas,ikki madaniyatda fikrlash san'atidir."*Bu fikr tarjimon faqat til vositalarini emas, balki madaniy tafakkurni ham o'zlashtirishi lozimligini ko'rsatadi [A.Madvaliyev, 2006: 2].

Sh. Shomahmudov esa tarjimonning vazifasi haqida quyidagi fikrlarini bergan; *"Har bir millatning tili –uning ruhiyati, madaniyati va tarixining ko'zgusidir. Tarjimon esa bu ko'zguni boshqa xalqlarga o'girish vazifasini bajaradi"* [Sh.Shomahmudov, 2012].

Bundan tushunish mumkinki, milliy-madaniy komponentlarning tarjima jarayonida saqlanib qolishi faqatgina tilni emas,balki xalqning madaniyatini ham boshqa tilga,boshqa madaniyatga yetkazishda muhim ahamiyatga ega. Aslida, milliy komponentlar — bu muayyan xalqning hayoti, urf-odati, qadriyatlari bilan bog'liq ibora va tushunchalar. Masalan, o'zbek tilidagi "tandirda pishgan non" yoki "navro'z bayrami" kabi iboralar boshqa tillarga tarjima qilinayotganda madaniy izoh talab qiladi. Madaniy komponentlar esa ko'proq ma'naviy qadriyatlar, diniy tushunchalar yoki tarixiy voqealarni qamrab oladi. Bular tarjimada noto'g'ri tushunilish xavfiga ega. Sun'iy intellekt asosidagi avtomatik tarjimonlar tobora takomillashib bormoqda. Masalan, **DeepL**(Izoh: sun'iy intellekt asosida ishlaydigan tarjima vositasi) tarjima vositasi ko'pincha kontekstga qarab tarjima qiladi. Shunga qaramay, "do'ppi kiygan bola Navro'zda sumalak tarqatmoqda" jumlasini ingliz tiliga to'g'ri tarjima qilinishi uchun madaniy tushunchalar alohida tushuntirilishi kerak bo'ladi. Ko'plab hollarda, milliy iboralar so'zma-so'z tarjima qilinadi va bu mazmunni buzadi. Masalan:

- O'zbekcha: *"Ko'ngli xira bo'ldi"*
- Inglizcha avtomat tarjima: *"His heart became cloudy"*
- To'g'risi: *"He became sad"* yoki *"He felt down"*

Quyidagi jadvalda o'zbek tilidagi ba'zi idiomatik ifodalar, ularning ingliz tiliga so'zma-so'z tarjimasini va tabiiy ekvivalentlari keltirilgan. Bu misollar til va madaniyat o'rtasidagi o'zaro bog'liqlikni ochib beradi hamda idiomalarni kontekstda to'g'ri tushunish va tarjima qilish zarurligini ko'rsatadi.

O'zbekcha ifoda	So'zma-so'z tarjima (Literal)	To'g'ri ifoda (Natural English)
Ko'ngli xira bo'ldi	His heart became cloudy	He became sad / He felt down
Ko'ngli yorishdi	His heart brightened	He felt happy / He was cheered up
Ko'z tegdi	The eye touched	It was jinxed / He got the evil eye
Boshi osmonga yetdi	His head reached the sky	He was overjoyed / He was on cloud nine
Yuragi orqaga tortdi	His heart pulled back	He lost courage / He hesitated
Tili og'ziga sig'madi	His tongue didn't fit in his mouth	He couldn't stop talking / He was very talkative
Qo'li kaltalik qildi	His hand was short	He couldn't afford it / He lacked resources
Quloq solmoq	To give ear	To listen
Oyoq-qo'li qaltiradi	His hands and feet trembled	He was very scared / He was nervous
Qorni ochdi	His stomach opened	He became hungry

Bunday holatlar tarjimaning mazmuniy sifatiga salbiy ta'sir ko'rsatadi. Bunga sabab shuki, avtomatik tizimlar hali ham emostsional kontekst va madaniy kodlarni yetarli darajada anglay olmaydi. *“Ushbu elementlarni to'g'ri tarjima qilish nafaqat lingvistik tajribani, balki madaniyatni chuqur tushunishni ham talab qiladi”* [B. Yao and at al., 2023].

O'xshatishlarda asosiy muammo — ularning madaniy asoslanganligi. Ya'ni, har bir til va madaniyatda o'xshatish uchun tanlanadigan predmet yoki obraz boshqacha bo'ladi. Masalan, o'zbek tilidagi *“oqqushdek go'zal”* degan o'xshatish ingliz tilida *“beautiful like a swan”* tarzida ishlatilsa-da, uni har doim ham o'sha konnotatsiyada qabul qilishmaydi. Bundan tashqari, o'zbek asarlari ham ingliz tiliga tarjima qilinayotganda ba'zi milliy, an'aviy so'zlar tarjima qilinmaydi kontekst saqlanib qolishi uchun. Masalan, ***Mehmonlarga palov suzildi - Guests were served pilaf*** (a traditional Uzbek rice dish).

Milliy-madaniy komponentlarni tarjimada aks ettirishda eng ko'p uchraydigan muammolar quyidagilardan iborat: **Ekvivalentlikning yo'qligi** — ko'plab realiyalar va madaniy tushunchalar boshqa tilda to'g'ridan-to'g'ri mos keladigan birlikka ega emas; **Madaniy noaniqliklar** — ba'zi elementlar qabul qiluvchi auditoriya uchun begona bo'lib, tushunarsiz qoladi; **Konnotatsion farqlar** — bir xil leksik shakl, lekin har xil madaniy yuklama. Shu sababli avtomatlashtirilgan tarjima vositalari stilistik muvofiqlikni saqlashda anchagina ojizlik qiladi. Ular grammatik muvofiqlikni ta'minlasa-da, badiiy tasvir va emotsiyani yetkazib bera olmaydi. Stilistik vositalarning tarjimasini nafaqat lug'aviy bilim, balki madaniy tafakkur, matn janri va maqsadli auditoriyani hisobga olgan holda amalga oshirilishi lozim.

Xulosa qilib aytadigan bo'lsak, avtomatlashtirilgan tarjima vositalari zamonaviy tarjimonlar uchun qulaylik yaratsa-da, ular milliy va madaniy komponentlarni to'g'ri ifoda etishda hali ham cheklovlarga ega. Madaniy kontekstni hisobga olgan holda ishlangan tarjima matnlari ancha to'g'ri va ta'sirli bo'ladi. Shu bois, kelajakda tarjima texnologiyalarini yanada madaniyatga moslashtirish

yoʻnalishida tadqiqotlar davom ettirilishi zarur. Kelajak tarjimonlari uchun bu yoʻnalish katta ahamiyatga ega boʻlib madaniy tafovutlarni yengib oʻtishda asosiy vositaga aylanmoqda.

Foydalanilgan adabiyotlar

1. Anik, M. A., Rahman, A., Wasi, A. T., & Ahsan, M. M. (2025). Preserving cultural identity with context-aware translation through multi-agent AI systems. arXiv. <https://arxiv.org/abs/2503.04827>
2. Madaliyev, A. (2006). Tarjima nazariyasi asoslari [Fundamentals of Translation Theory]. Toshkent: Oʻzbekiston Milliy Ensiklopediyasi.
3. Yao, B., Jiang, M., Bobinac, T., Yang, D., & Hu, J. (2023). Benchmarking machine translation with cultural awareness. arXiv. <https://arxiv.org/abs/2305.14328>
4. Shomahmudov, Sh. (2012). Til va madaniyat [Language and Culture]. Toshkent: Fan.
5. Washington, J. E. (2023). The impact of machine translation on cultural transfer in literary texts. ResearchGate. <https://www.researchgate.net/publication/374910874>